

Helyzetkép a szlovákiai magyar katolikus „levéltárakról” a kulturális intézményépítés tükrében*

Szlovákiában a magyar katolikus közösség nem rendelkezik önálló közgyűjteményi, levéltári vagy múzeumi szervezettel, amely az 1918-tól megváltozott szellemi és tárgyi emlékezet „jeleit” gyűjtené, rendszerezné, feldolgozná és közvetítené. Így tehát a címbeli kifejezés alatt, figyelembe véve a kisebbségi katolikus szervezeti hálózat jellemzőit az egyes plébániai levéltárakat értjük.

A probléma gyökere összetett, hiszen látnunk kell az objektív tényezőket, így a többség kisebbségpolitikai gyakorlatát, a döntésközpontokból való kiszorítást, ki-maradást, ugyanakkor a szlovák katolikus egyház nem éppen kisebbségbarát magatartását; a másik oldalon pedig a belső, a kisebbségi keretek által behatárolt, beszűkült cselekvési teret, a kisebbségi intézményrendszer fenntartásának, folytonosságának, rekonstruálásának meg-megújuló igényét a vállalt közösségépítés jegyében, ill. a kulturális, etnikai, nyelvi és a közösségen belüli törésvonalakat. Írásom első részében nem véletlenül szentelek nagyobb figyelmet a kulturális intézményi keretnek. Úgy gondolom, hogy a jövőbeli levéltárszervezési aktivitások, ill. az iratmentés és iratrendezés ebben a feltételrendszerben valósulhat meg. Az alábbi esz-mefuttatásom négy nagyobb egységre tagolódik. Bevezetésképpen néhány statisztikai adatot közlök a katolikus közösségre vonatkozóan, valamint a térbeli-földrajzi megoszlást és a szervezeti jellegzetességeket mutatom be. Külön kitérek a szlovákiai magyar kulturális intézményrendszer közgyűjteményi elemeire. A magyar katolikus plébániai iratanyagok megmentésének, rendezésének problémáját a szlovák egyházi levéltári törekvések tükrében vizsgálom. Végezetül a magyar nyelvű, ill. magyar provenienciájú anyagokkal kapcsolatban felmerülő dilemmákat és megoldási lehetőségeket kívánom áttekinteni.

A kisebbségi tudományosság helyzetét vizsgálva megjegyezendő, hogy a katolikus plébániai levéltári fondok és személyi hagyatékok kataszterének hiánya alapvetően meghatározza a jelenlegi szlovákiai magyar kisebbségtörténeti kutatások irányvonalát, amely most is még alapvetően politikaközpontú, a sérelmi alapállást csak mostanában kezdi levetkőzni; úgy is fogalmazhatunk, hogy a katolikussággal foglal-

* A tanulmány a 2006. augusztus 30-án megrendezett veszprémi levéltáros konferencián elhangzott előadás szerkesztett és bővített változata.

kozó, tudományos megalapozottságú történettudományi feldolgozások, monográfiák, forráskiadványok, tanulmánykötetek, adatbázisok teljes mértékben hiányoznak.

A szlovákiai magyarság területi elhelyezkedése több szempontból is kedvezőtlen. A magyar katolikusok (2001-es adatok alapján) 378 700 hívőt számlálnak, s négy szlovákiai egyházmegye területén helyezkednek el: a Pozsony–nagyszombati, ill. a Kassai főegyházmegyében, valamint a Nyitrai és a Rozsnyói egyházmegyében. A magyar görög katolikusok (2001-es adatok alapján) 8086 főt számlálnak, s Eperjes és Kassa körzetében összpontosulnak. Gyurgyík László elemzése szerint a „felekezeti hovatarozás alakulása – hasonlóan a nemzeti hovatarozás változásához – igen jelentős településszerkezeti, területi, regionális jellegzetességekkel rendelkezik”.¹

A kisebbségi intézményrendszer felépítését tekintve megállapíthatjuk, hogy a kisebbségi közgyűjtemények csoportjában mind a múzeumok, mind a levéltárak jelen vannak. A magyarság által lakott régiókban önkormányzati (megyei, városi, községi) múzeumokat, tájházakat találhatunk, míg az állami szféra levéltárai egy központosított rendszerben foglalnak helyet. Eddig két, célirányosan kisebbségi levéltári kezdeményezést jegyezhetünk az állami szektoron kívül: az egyik a rimaszombati székhelyű, a szlovákiai magyar református egyház által fenntartott Szlovákiai Magyar Református Egyház Tudományos Gyűjteményei, amelynek levéltári részlege is van, a másik a Fórum Kisebbségkutató Intézet levéltára, amely a magyar szervezetek és magánszemélyek iratképző tevékenysége során létrejött levéltári fondok, személyi hagyatékok feldolgozását és közzétételét tűzte ki céljával, különös tekintettel az 1949 utáni korszakra, ill. a legújabb, az 1989-től datálható kisebbségtörténeti időszakra.

A magyar kisebbségi kulturális intézményrendszer fő jellemzőiről igencsak későn, 2004-ben született meg az első felmérés, ill. összefoglaló. Tóth Károly kutatásai kitértek a magyar katolikusok kulturális-önszerveződési formáinak, kulturális és oktatási intézményeinek, szervezeteinek a feltérképezésére is.² Az összes kulturális szervezet aránya 2001-ben 88,6%-ot, az oktatásiaké 12,6%-ot tett ki. Ezek között „elenyésző” volt az egyházi szervezetek száma. A 2003. évi felmérés során a vizsgált minta a következő képet mutatta: a kulturális beállítottság továbbra is domináns maradt, a szervezetek 68,5%-a a kultúra területén tevékenykedett. A 2004-es adatok szerint a civil szektoron belül az egyházi szervezetek alulreprezentáltak voltak, csak 1,7%-ot, az egyes tevékenységi körök kategóriájában pedig 3,3%-ot értek el.³ A katolikus szervezetek száma és megoszlása ebből a felmérésből nem ismert, részletesebb kutatások eddig nem zajlottak. Kutatásaim során annyit megállapíthattam, hogy a katolikus struktúra alig tagolt, kulturális-közművelődési-oktatási felépítésű és fejlesztésre szorul. A tevékenységi kör alapján ezeknek a szervezeteknek nemcsak egyházi, hanem közművelődési, kulturális, hagyományörző stb. funkcióik is vannak, ill. az egyházi jelleg további tevékenységek kategóriáiban nyilvánul meg.

A katolikus szervezetek struktúrájából hiányzik a levéltári elem. Eddig igény sem jelentkezett ennek kialakítására, bár szerintem az egyes szlovákiai magyar régiókból ismert (vagy sejtett, kallódó) írott és nyomtatott emlékezetanyag felgyűjtése ezt szükségessé tenné, sőt egy intézet a magyar katolikuság történetének tudományos dokumentálására törekedhetne. Legfőbb célja lehetne a gyűjtött anyag folyamatos, átfogó és rendszeres feldolgozása, tárolása.⁴

A katolikuság tekintetében az érseki (Nagyszombat, Kassa) és a püspöki levéltárak (Nyitra, Szepeskáptalan, Besztercebánya, Rozsnyó, Eperjes) a közvélemény számára alig ismertek. A szlovák levéltári irodalom marginálisan foglalkozott a témával. Ezekről a levéltárakról, iratanyaguk rendszerezettségéről, az iratrendezés jellemzőiről és eltérő szempontjairól 1992-ben tettek közzé egy tanulmányt, amelynek a kézirata sokkal korábban, még 1972-ben (!) keletkezett.⁵ Tehát igencsak régi adatokat tudok most ezen a helyen felsorakoztatni, de nagyjából ezek körvonalazhatják a jelenlegi helyzetet is. Az 1876-ban Batthyány József hercegprímás kezdeményezésére az esztergomi főegyházmegye részére kidolgozott iratrendezési irányelveket még a Nyitrai Püspöki Levéltárban és a nagyszombati vikáriátus intézményében követték. Nyitrán ezeket az elveket a régi levéltárra és az újra 1804-ig alkalmazták, amikor áttértek a számsoros rendszerre. A többi, a mai Szlovákia területén található püspökségi levéltárban tárgycsoportokba próbálták sorolni az iratokat, de fokozaatosan ezt a fajta rendszerezést elhagyták, így például a besztercebányaiakban 1850-ig 26 tárgycsoportot, a kassaiban 1882-ig 28 tárgycsoportot alakítottak ki. Besztercebányán 1850-től áttértek a számozásra, az iskolai tanfelügyelőség iratait pedig külön kezelték. A rozsnyói levéltár régi iratai időrendi sorrendben számozással vannak ellátva, az 1906–1950 közötti időszak anyagait 34 tárgycsoportba sorolták. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek és az egyes plébániák iratai külön vannak rendszerezve. Az eperjesi görög katolikus püspökség az egyes ügykörök szerint rendezte az iratokat (pl. közigazgatási, elnökségi, iskolaszéki). A Szepesi püspökség levéltárában külön kezelik az anyakönyveket és az egyházlátogatási jegyzőkönyveket, a többi iratot pedig kronológiai és numerikus rendbe sorolják. Eddig egyedül az Eperjesi Görög Katolikus Levéltár fondjairól készült leltár. A selejtezésekről nincs tudomásunk. Leszögezhetjük, hogy a kutatók számára a szlovákiai püspöki levéltári fondok szinte hozzáférhetetlenek, a kutatás korlátozott, a fondok felépítéséről, a magyar vonatkozású anyagokról jó, ha szórványos információk vannak.

1994-ben és 1995-ben a Szlovák Katolikus Püspöki Karal együttműködve egy szakmai bizottság térképezte fel a püspöki levéltárak helyzetét. A vizsgálat eredményéről tájékoztatták az Egyházi Kulturális Javak Pápai Bizottságát. A jelentés szerint az 1956-os államosítás a szlovákiai egyházi anyag tekintetében részlegesen valósult meg. Nagyon értékes gyűjteményeket, hiteleshelyek, káptalanok, szerzetesrendek iratait sajátítottak ki, de a püspöki levéltárakat meghagyták az egyháznak. 1989 után az állam és az egyház között letéti szerződések kötöttek, melyek eredményeképpen ez az egyházi vagyon állami kezelésben maradt. Az Eperjesi Görög Katolikus Levéltár ez alól kivétel, mivel 1956-ban a szóban forgó egyház a levéltári anyagot az államnak „ajándékozta”, 1989 után azonban visszaszolgáltatták az egyháznak. Az összefoglaló jelentés kitért a katolikus levéltárak felszereltségére, raktározási lehetőségeikre, a személyi ellátottság kérdésére, az újabb iratanyag selejtezésére, a könyvtárak és a kutatás problémáira is. A plébániai levéltárakkal az áttekintés részletesebben nem foglalkozott.⁶

Ezek után térjünk rá a plébániai levéltárak bemutatására. Mindenekelőtt egy kisebb statisztikai áttekintés szükségeltetik. A magyar katolikusok tehát 5 püspökség területén találhatók. Összesen 250 plébániaközösségben élnek, amelyek jelentős része – a becslések szerint egyharmada – pap nélkül van. A többi közösségben zöm-

mel idősebb, nyugdíjas vagy szlovák papok szolgálnak. A plébániák nem éppen pontos megoszlása a következő:

- a Pozsony–nagyyszombati főegyházmegyében 155;
- a Rozsnyói egyházmegyében 49;
- a Kassai főegyházmegyében 25;
- a Nyitrai egyházmegyében 6;
- a Kassai görög katolikus exarchátusban 15 magyar többségű plébánia.⁷

Lakonikusan kijelenthető, hogy a magyar provenienciájú, latin, német, magyar, cseh és szlovák nyelvű irategyütteseket őrző, specifikusan kisebbségtörténeti iratokat is tartalmazó, mátyusföldi, csallóközi, zoboralji, Garam és Ipoly menti, nógrádi, gömöri, Kassa-környéki, Bodroghközi és Ung-vidéki plébániai levéltárak veszélyeztetett helyzetben vannak. Novák Veronika erről a szlovákiai magyar kultúra helyzetét áttekintő jelentésben a következőképpen írt: „[H]angsúlyozni kell a helyzet súlyosságát, mivel az utóbbi időben a magyar katolikus papok hiánya miatt üresen maradt plébániák iratai az enyészetnek voltak és vannak kitéve. Több magyar település anyaga tűnt el nyomtalanul és ha nem tudjuk elérni, hogy rövid időn belül javuljon a helyzet, akkor a még meglévő levéltári anyagok is elpusztulnak.”⁸

Sajnos ismételten fel kell hívnunk a figyelmet erre a hosszú ideje tartó és káros következményekkel járó jelenségre. A magyar nyelvterületen, tömbmagyar régiókban, ill. a szórványokban elhelyezkedő plébániák irategyütteseit a központi püspöki levéltárak nem gondozzák szakszerűen, feltérképezésük, védelmük, jegyzékbe vételük mindmáig késik, pedig mind *Az egyházi törvénykönyv* rendelkezései, mind a szlovák levéltári törvény előírásai egyértelműek. Például a 491. kánon 1. §-a szerint „a megyéspüspöknek legyen gondja arra, hogy a területén lévő székesegyházak, társasegyházak, plébánia- és egyéb templomok levéltárának iratait és okmányait gondosan őrizzék, s készítsenek róluk két példányban leltárt vagy kimutatást; ennek egyik példányát a saját levéltárukban, a másikat az egyházmegyei levéltárban kell őrizni”; a 2. § szerint „gondoskodjék a megyéspüspök arról is, hogy az egyházmegyében legyen történelmi levéltár, és a történelmi értékű okmányokat abban őrizzék gondosan, módszeresen elrendezve”.⁹

Ez a helyzet állandósága folytán, mégha sokszor áttételesen is, de néhány negatív folyamatot erősít fel: a közösségi identitás meggyengülését, a hitélet nyelvhasználati nehézségeit, a nyelvvesztést, a magyar nyelv presztízsének az elvesztését és a felgyorsuló asszimilációt. A tudományosság szempontjából pedig kijelenthetjük: az egyházi forráskutatás és -közlés hiányában nem folyik semmilyen tudományos igényű, intézményileg támogatott kisebbségkutatási projekt, amely a (cseh)-szlovákiai magyar katolikusok történetével, illetve jelenkori helyzetével foglalkozna. Külön problémát jelent a magyar nyelvterületen és szórványban található plébániák anyagainak, könyvritkaságokat tartalmazó könyvtárainak feltérképezése, felmérése, megmentése, a levéltári állományok megfelelő védelme, nem is szólva a magyar papi személyiségek hagyatékairól. Sajnos a magánjellegű kutatások sincsenek egyeztetve, a levéltári anyag felmérése sem zajlik, ezen kívül hiányoznak az egyes kutatási eredményeket bemutató publikációk. Csupán egy szakmai egyesület, a vágselyei Pázmány Péter Tudományos Társaság folytatott egy időben, az Illyés Közalapítvány támogatásával, időben és területileg korlátozott, a katolikus anyag rendezésére irányuló tevékenységet. 2000 és 2003 között a taksonyi plébánia könyvtáráról

Bukovszky László készített jegyzéket, Diószegen 2004-ben Pokreis Hildegarda¹⁰ végzett hasonló jellegű felmérést. A kutatások eredményei azonban még publikálásra várnak.

Hosszú távú kutatási programok kidolgozására kellene törekedni, amelyeket szlovákiai és magyarországi intézményi és kutatói együttműködés alapozhat meg, hiszen olyan problémáról van szó, amely megoldásához csoportos munka szükséges. A plébániai történeti anyagok a szlovákiai magyarság, ill. a felföldi régió múltjának az emlékei, az összmagyar kulturális örökség részét képezik. A közösségépítésben identitásképző és szimbolikus szerepük van.

A fentiekben láttuk, hogy a szlovákiai magyar szakmai szervezetek ezen a téren gyengék, levéltári szakosodás nem létezik. Az állami levéltárakban kevés a magyar nemzetiségű szakember és a szakmai utánpótlás sem biztosított. Egy szlovákiai magyar levéltáros egyesület megalakítására elsősorban ezek miatt nem kerülhet/kerülhetett eddig sor. Alapvető gond, hogy hiányoznak a gyűjtőlevéltárak és nincs olyan intézmény, állami vagy egyházi levéltár, amelyik ezt a feladatot felvállalná. A kommunikációs problémákat is ki kellene küszöbölni. A plébániai levéltárak gondjai például nem kerültek be a közbeszédbe, nem képezik érdeklődés tárgyát a közvélemény és a helyi közösségek részéről.

A magyar katolikus plébániai anyagok megmentését a személyi kapcsolatok stabilizálása és az akaratképző-, valamint -közvetítő csatornák, szervezetek, egyesületek hatékonysága kell, hogy biztosítsa.

Jegyzetek

1. Gyurgyík László: A magyarság demográfiai, település- és társadalomszerkezetének változásai. In Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.): *Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól az európai uniós csatlakozásig (1989–2004)*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 2004, 158. p. /Magyarok Szlovákiában, 1./
2. Tóth Károly: A magyar intézményrendszer fejlődése. In Fazekas–Hunčík (szerk.): i. m. 247–270. p.
3. Uo. 251., 255., 256. p.
4. Lásd a szerzőtől A Fischer-Colbrie Ágoston Intézet létrehozásának terve. In Tóth Imre (szerk.): *A Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma 2005. évi Értésítője*. Komárom, Nec Arte Kft., 2005, 119–137. p.
5. Chalupecký, Ivan: Archívý katolíckej cirkevnej správy na Slovensku. *Slovenská archivistika*, 27. roč. (1992) 1. č. 14–29. p.
6. Dubovský, Ján: Cirkevné archívý na Slovensku – vývoj, stav a perspektívy. *Fórum archivárov*, 8. roč. (1997) 9. č. 8–14. p.
7. Herdics György–Zsidó János: *A római katolikus egyház*. http://www.foruminst.sk/publ/egyeb/magyszlovban/magyszlovban_herdicszsido.pdf. 390. p.
8. *A szlovákiai magyar kultúra helyzete. Gyorsjelentés és vitaanyag*. Kézirat. Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2005. május–június.
9. Erdő Péter (szerk.): *Az egyházi törvénykönyv*. Budapest, Szent István Társulat, 2001, 401. p.
10. A diószegi Római Katolikus Plébániai Hivatal levéltára 2004 augusztusa és szeptemberre folyamán került feltérképezésre és rendezésre. A könyvtár körülbélül három iratfolyómétert tett ki, amelyről jegyzék készült. Pokreis három darab egyházlátogatási jegyzőkönyvet is talált. A könyvtári anyag túlnyomórészt imakönyveket, egyházi jellegű irodal-

mat, traktátumokat, értekezéseket, szépirodalmat és társadalomtudományi műveket tartalmazott. Az anyakönyvi és iskolaszéki iratanyag, a tanítók személyi iratai, ill. a krónika és a jegyzőkönyvek a 19. század második felétől 1945-ig terjedő időszakból származtak. A plébánia pincéjében tárolták a kismácsédi plébániai anyagot is, amely a házassulandók, a születettek és az elhunytak bejelentő lapjain kívül nagyon értékes 17–19. századi egyházlátogatási jegyzőkönyveket is magában foglalt. Ezúton köszönöm Pokreis Hildegarda szóbeli kölését.